Patan Pragya *(Volume: 6, Number: 1 2020)*

Received Date: Jan. 2020 Revised: April 2020 Accepted: June 2020

गुरुप्रसाद मैनालीको ...छिमेकी कथाको आख्यानसंरचना

ढकाल चन्द्रप्रसाद

वस्तुसार

'छिमेकी' कथाका लेखक गुरुप्रसाद मैनाली (१९५७ - २०२८) हुन् । उनले यस कथामा नेपाली समाजमा रहेको छिमेकी छिमेकी बिचको सम्बन्धलाई मुख्य विषयवस्तु बनाएका छन् । यस विषयवस्तुलाई पूर्णता दिनका लागि उनी गुमाने र धनजीते मुख्य पात्र भएको घटनालाई लिएर कथानकको निर्माण गर्छन् । आख्यानसंरचनाका विविध पद्धतिहरूमध्ये यस अध्ययनमा विलियम ल्याबोभद्वारा प्रस्तुत आख्यानसंरचनाका घटकहरू सारकथन, अभिमुखीकरण, जटिल कार्य, परिणाम र निष्कर्ष, मूल्याङ्कन र समापनकका आधारमा निगमनात्मक विधिद्वारा 'छिमेकी कथाको विश्लेषण गरिएको छ । यस विश्लेषणबाट गुरुप्रसाद मैनालीको 'छिमेकी' कथामा आख्यानसंरचनाका घटकहरूको अन्विवितिपूर्ण प्रयोग भएकै कारण यो कथा उत्कृष्ट भएको हो भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । 'छिमेकी' कथालाई आख्यानसंरचनाको सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषण गरिएको प्रस्तुत अध्ययन आख्यानसंरचनाका आधारमा कथाहरूलाई बुझ्न चाहने पाठक तथा आख्यानसंरचनाका आधारमा विश्लेषण गर्न चाहने समालोचकहरूका लागि उपयोगी सामग्री रहेको छ ।

विशिष्टीकृत शब्द : सारकथन, अभिमुखीकरण, जटिल कार्य, परिणाम, मूल्याङ्कन, समापन, द्वन्द्व ।

१ विषयपरिचय

गुरुप्रसाद मैनाली (१९५७-२०२८) आधुनिक नेपाली कथाका आरम्भकर्ता हुन् । उनको वि.सं. १९९२ को शारदा पत्रिकामा 'नासो' कथा प्रकाशित भएपछि नेपाली साहित्यमा औपचारिक रूपमा आधुनिक काल भित्रिएको हो । सङ्ख्यात्मक हिसाबले उनका कथाहरू थोरै छन् तर गुणात्मक हिसाबले महत्वपूर्ण रहेका छन् । उनका कथाले नेपाली समाजको यथार्थतालाई मात्र प्रस्तुत गरेका छैनन् कि नेपाली साहित्यलाई निश्चित उचाइ दिने कार्य पनि गरेका छन् । गुरुप्रसाद मैनालीका जम्मा ११ ओटा कथाहरू रहेका छन् । उनका यी ११ ओटा कथाहरूलाई सङ्कलन गरी वि.सं. २०२० मा प्रकाशित गरिएको पाइन्छ । गुरुप्रसाद मैनालीको *नासो* कथासङ्ग्रहभित्र रहेका कथाहरूमध्ये 'छिमेकी' एक हो । यस अध्ययनमा गुरुप्रसाद मैनालीको 'छिमेकी' कथालाई समाख्यानशास्त्रीय आख्यानसंरचनाका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

समाख्यानात्मक संरचनाको खोजी गर्ने विद्वान् विलियम ल्याबोभ हुन् । उनले समाख्यानात्मक सङ्कथनको संरचना र त्यसलाई विभाजन गर्ने आधारहरूका बारेमा विशेष रूपले व्याख्या गरेका छन् । प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा ल्याबोभले प्रस्तुत गरेका सैद्धान्तिक आधारहरूमा रहेर नै गुरुप्रसाद मैनालीका कथाहरूको आख्यानसंरचनाको खोजी गरिएको छ ।

२. सैद्धान्तिक पर्याधार

संरचावादका प्रणेताका रूपमा सस्युरलाई लिइन्छ । उनले साहित्यिक कृतिलाई वस्तुपरक अध्ययन गरिनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्दै संरचनावादी सिद्धान्तको प्रतिपादन गरेका हुन् । उनको यो सिद्धान्तलाई उनीपछिका विभिन्न विद्वान्हरूले अलग-अलग तरिकाले व्याख्या गरेका छन् । संरचनावादका अनेक रूपलाई

आफूअनुकुल व्याख्या गरिएको भए पनि नेपाली सन्दर्भमा संरचनावादका समग्र प्रसङ्गहरूलाई एकीकृत गरी प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको पाइन्छ । यसै सन्दर्भमा वासुदेव त्रिपाठीले *पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग-२* (२०४९, तस्रो सं.) नामक पुस्तकमा संरचनावादको परिचय दिँदै संरचनावादी विधागत नवस्थापनाअनुरूप आख्यानात्मक संरचनाका परस्पर-निर्भर तीन मुख्य घटकका रूपमा क्रिया (घटना), कर्ता (पात्र-चरित्र) र परिणाम (थिम : समग्रार्थ)-लाई डा. सुरेशकुमारले र अरूले पनि प्रस्तुत गरेको पाइने बताएका छन् । यिनले आख्यानको संरचनाका सम्बन्धमा आफ्नो राय प्रस्तुत गरेका हुन् । त्यसै गरी संरचनावादी समालोचनाका क्षेत्रमा महŒवपूर्ण अनुसन्धान गर्ने खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलले *कविताको संरचनात्मक विश्लेषण* (२०६२) शीर्षकको संरचना, संरचनावाद, संरचनावादी समालोचना पद्दति जस्ता नवीनतम सिद्धान्त र मान्यता प्रस्तुत गरेका छन् । उनले यस पुस्तकमा प्रगीतात्मक, आख्यानात्मक र नाटकीय गरी तीनै खाले संरचना भएका कविताको संरचनात्मक प्रारूप तयार पारी त्यसै तथा विभिन्न कोणबाट परिभाषित र वर्गीकृत गरी तिनको स्वरूप, संरचना, संरचनात्मक प्रकार, संरचनात्मक घटकसम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणाको एकीकृत र प्रामाणिक प्रस्तुत गरेका छन् । उनले कथाको संरचना विश्लेषणका लागि विभाजन, सङ्गठन, वस्तु, सहभागी र सहभागिता, परिवेश, उद्देश्य, दृष्टिविन्दु, भाषाशैलीय विन्यासलाई आधार बनाएका छन् । यसरी नेपाली साहित्यिक कृतिको विश्लेषणमा क्रममा पनि संरचनावादी पद्दतिमा समानता रहेको पाइँदैन ।

संरचनावादी समालोचनाका विविध रूपमध्ये समाख्यानशास्त्रीय संरचना एक हो । समाख्यनात्मक आख्यानसंरचनाको बारेमा पनि विभिन्न विद्वान्हरूले आ-आफ्नो राय प्रकट गरेका छन् । तीमध्ये विलियम ल्याबोभद्वारा प्रस्तुत आख्यानसंरचनाको सैद्धान्तिक मान्यताअनुरूप यस अध्ययनमा गुरुप्रसाद मैनालीको 'परालको आगो' कथालाई विश्लेषण गरिएको छ । ल्याबोभले आफ्नो पुस्तक *ल्याङ्ग्वेज इन इनर सिटी* (ई. १९७२) मा आख्यानको संरचनामा सारकथन, अभिमुखीकरण, जटिल कार्य, परिणाम र निष्कर्ष, मूल्याङ्कन र समापन रहने कुरा व्यक्त गरेका छन् । ल्याबोभद्वारा प्रस्तुत आख्यानसंरचनाका यिनै आधारहरू प्रस्तुत अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार रहेको छ । उनले प्रस्तुत गरेका संरचक घटकहरूमा निम्नानुसारका कुराहरू रहने उल्लेख गरेका छन् :

२.१ सारकथन

विलियम ल्याबोभले आख्यानमा सबैभन्दा पहिले सारकथन आउने बताएका छन् । उनका अनुसार सारकथन यस्तो पदावली हो जसले आख्यानले बताउन खोजेको मूल विषयलाई सारका रूपमा कथाभित्र प्रस्तुत गर्दछ । यो विशेष गरी आख्यानको आरम्भमा आउने गर्छ । तर कथानकको चयनअनुसार सारकथन अन्यत्र पनि आउन सक्छ । यसमा समाख्याताले एउटा-दुइटा वाक्यमा कथालाई सारांशीकृत गरेको हुन्छ, त्यही सारांशीकृत रूप नै सारकथन हो । त्यसै गरी यसको प्रस्तुतिमा पनि विविध पद्दतिहरू प्रयोग भएको हुन सक्छ । यस्ता पद्दतिमा कतिपय अवस्थामा समाख्याताले प्रश्नात्मक शैलीको पनि प्रयोग गरेको हुन्छ । समाख्याताले प्रश्नात्मक शैलीको प्रयोग गरेर पाठकसँग विवाद वा संवाद गर्न खोजेको होइन । यसले त पाठकलाई कथाभित्र समावेश गराउन मात्र खोजेको हो । त्यसैले समाख्याता पाठकलाई प्रश्न गर्दछ । यसरी आख्यानमा समाख्याताले विविध शैलीको प्रयोग गरी सारकथनलाई समावेश गरेको हुन्छ ।

यस्तो प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष दुबै किसिमको हुन सक्छ । आख्यानमा यो सारवाक्यका रूपमा प्रत्यक्ष रूपमा तथा विभिन्न वाक्य समूहभित्र वा समग्र पाठमा अप्रत्यक्ष रूपमा आएको हुन सक्छ । कतिपय अवस्थामा सारकथन प्रतीकात्मक रूपमा पनि आएको हुन सक्छ ।

२.२ अभिमुखीकरण

आख्यानको दोस्रो खण्डमा अभिमुखीकरण खण्ड रहेको हुन्छ । यस खण्डले आख्यानमा बीजारोपणको काम गरेको हुन्छ । आख्यानको मूल घटना वा विषयवस्तु आरम्भ हुनु पूर्व त्यसको पृष्ठभूमि निर्माणको काम समाख्याताले गर्दछ जसलाई हामी अभिमुखीकरण भनेर चिन्छौँ । यस्तो अभिमुखीकरणमा समय, स्थान, व्यक्ति, क्रियाकलाप र अन्य पक्षहरू तथा अवस्थाहरू आएका हुन्छन् । यस खण्डमा समाख्याताले मूल विषय प्रस्तुत गर्नुपूर्व विविध परिवेशहरू क्रमैसँग व्याख्या गर्दै अगाडि बढ्दछ । यसमा सबैभन्दा पहिले परिवेशको बयान गरिन्छ । त्यसपछि आख्यानमा प्रयुक्त पात्र, समय, स्थान, अवस्था आदिलाई प्रस्तुत गरिन्छ । कतिपय कुराहरू त सारकथनमा पनि आइसकेका हुन्छन् जसले आख्यानको मूल विषयमा पृष्ठभूमि निर्माणको काम गरिसकेको हुन्छ । अभिमुखीकरणमा समय, स्थान, परिवेश, पात्रको परिचय आदि अवस्थाहरूको सूक्ष्म रूपमा चित्रण गरिएको हुन्छ । त्यसै गरी समाख्याताले आख्यानको प्रमुख पात्रको बारेमा विस्तृत जानकारी दिने काम गर्दछ । त्यस्तै यस खण्डमा मूल घटना घट्नुभन्दा पहिले के भइरहेको थियो भन्ने कुराको जानकारी दिदैं मूल कथाका लागि पृष्ठभूमि निर्माणको काम गरिन्छ ।

२.३ जटिलतर कार्य वा घटना

अभिमुखीकरणभन्दा पछाडिको खण्ड तथा मूल कथाको खण्ड नै जटिलतर कार्य वा घटना हो । आख्यानमा मूल विषयवस्तु तथा मूल घटना/क्रियाकलापहरू मध्य भागमा आउने गर्दछन् । जुन घटनाहरू आउनका लागि यसभन्दा अगाडि आएका सारकथन तथा अभिमुखीकरणले पृष्ठभूमि निर्माणको काम गरिसकेका हुन्छन् । यस खण्डमा आख्यानको मूल समस्या प्रस्तुत भएको हुन्छ । कथाको प्रकृति हेरी समस्याहरूको आवृत्ति समेत हुन सक्छ । यस खण्डमा विशेष गरी द्वन्द्व, विशेष परिवेश, मानसिक क्रिया, दुर्घटना जस्ता अनेक किसिमका अवस्थाहरू आउँछन् । जसले आख्यानमा मूल घटनाको भूमिका निर्वाह गर्दछन् । यस खण्डले अघिल्ला खण्डहरूबाट पृष्ठभूमि निर्माण गर्दै आख्यानलाई एउटा निश्चित बिन्दुमा पुर्‍याई समापन तिर लाने काम गर्दछ । आख्यानको सारकथनमा उठाइएको समस्यामा केन्द्रित भई जटिलतर घटना अगाडि बढेको हुन्छ । आख्यान निर्माणका क्रममा अनेक किसिमका सम्भावनाहरू रहेका हुन्छन् । ती सम्भावनाहरू मध्ये एउटा निश्चित पक्षको चयन गरिन्छ किनभने त्यो पक्षले प्रस्तुत आख्यानले बताउन खोजेको आशय वा मूल विचार अर्थात सारकथनलाई सार्थकता दिन सक्छ ।

२.४ परिणाम र निष्कर्ष

जटिलतर कार्य वा घटनाले कथालाई एउटा निष्कर्षमा पुर्‍याउँछ । यसबाट कथाको मुख्य विषयवस्तु समाप्त हुन्छ । मुख्य विषयको समापन भए पनि कथामा यस्तो केही कुरा भन्न बाँकी रहेको हुन्छ त्यो नै परिणाम हो । अर्को शब्दमा भन्नु पर्दा कथाले चरमोत्कर्ष प्राप्त गरिसके पछि त्यसबाट केही निष्कर्ष वा परिणाम निस्कन्छ । यो निष्कर्ष वा परिणामलाई पनि समाख्याताले कुशलतापूर्वक प्रस्तुत गर्दछन् । यस्तो परिणाम र निष्कर्षले पनि कथाको पूर्वपर प्रसङ्गलाई जोड्दै आफ्नो निश्चित संरचनाको निर्माण गर्दछ । परिणामको प्रसङ्ग आएपछि कथामा समापन(कोडा) को अवस्था आउँछ । कथालाई निश्चित लक्ष्यमा पुर्‍याई समापन तर्फ धकेल्ने कार्य परिणामले गर्दछ । यहाँसम्म आइपुग्दा समाख्याताले पाठकलाई समस्याको समाधान भइसकेको तर्फ सजगताका साथ प्रस्तुत गर्दछ । यसरी आख्यानको निष्कर्षमा यस्तो किसिमको संरचना तयार हुन्छ जसले जटिल घटनामा शिथिलता आइसकेको जानकारी पनि प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । आख्यानमा शिथिलता आइसके पछि अब यस प्रकारको नतिजा आउँछ भनी पाठकले अनुमान पनि लगाउन सक्छन् । यस

खण्डले आख्यानका सम्पूर्ण पक्षहरूलाई निश्चित स्थानमा पुऱ्याउछ । यो खण्ड आख्यानका अन्य संरचक तत्त्वहरूलाई प्रभावित पार्दै अगाडि बढेको हुन्छ ।

२.५ मूल्याङ्कन

आख्यानको संरचनाको विश्लेषण गर्ने क्रममा विभिन्न संरचक घटकहरूको चर्चा हुने गरेको पाइन्छ । यस्ता घटकहरूको चर्चा भए पनि संरचनाको विश्लेषण गर्दा समाख्याताले यी कुराहरू किन भनेको हो भन्ने बारेका चर्चा भएको पाइदैन । यसै अभावको परिपूर्तिको लागि ल्याबोभले कृतिको संरचनाको अध्ययन गर्दा मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् । आख्यानभित्र निश्चित संरचना भएर बसेको नभए पनि मूल्याङ्कन महत्वपूर्ण पक्ष हो । यस अन्तर्गत विभिन्न किसिमका कुराहरू पर्दछन् ।

मूल्याङ्कनमा आख्यान प्रस्तुत गरेर वा आख्यानमा एउटा निश्चित विषय उठाएर लेखकले के पाउँछ त ? भन्ने कुराको अध्ययन गरिन्छ । त्यसै गरी कथाकारले उठाएको विषयलाई प्रस्तुत गर्ने विभिन्न तरिकाहरू छन् ती तरिकाहरूमध्ये किन कथाकारले यही तरिका छानेको हो ? समाख्याताले प्रस्तुत गर्दैमा कथा बुझ्न सकिदैन, यसका लागि त पाठक/श्रोता कतिको दक्ष छ ? त्यसमा पनि निर्भर रहन्छ र त्यसको पनि मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ । परम्परागत कथा भएदेखि त्यसकै निश्चित नियमअनुसार कथाको समाप्ति हुन्छ । उचित किसिमको समापन(कोडा) सोचेभन्दा बेग्लै र उत्तम किसिमको हुन्छ । प्रत्येक वाक्यहरूले निरन्तर रूपमा विषयवस्तुलाई अगाडि बढाइरहेका छन् भने तिनीहरू आत्मनिर्भर वाक्यहरू हुन् । कुनै पनि कुरा पुष्टि गर्नका लागि वाक्यहरूको क्रम रहेको हुन्छ । यसरी क्रममा रहेका सबै वाक्यहरू शक्तिशाली हुन्छन् र यिनीहरूले मूल कुरा पुष्टि गर्न प्रत्येक वाक्यहरूले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् ।

यस खण्डमा घटना, समाधान, अभिमुखीकरण र कोडाको मूल्याङ्कन गरिन्छ । कुनै पनि कथा पूर्ण हुनका लागि त्यो अभिमुखीकरणबाट सुरु हुनु पर्दछ र मूलकथामा प्रवेश गरी समाधानमा पुगेर अन्त्य हुनु पर्छ । यसरी गरिएको मूल्याङ्कनले द्वितीय संरचना निर्माण गर्दछ । अर्थात अर्को समालोचनात्मक कृतिको रूप धारण गर्दछ । कथाको आन्तरिक बनावट र त्यसको क्रमको पनि संरचना हुन्छ र त्यो संरचनालाई पाठभित्रै गएर अध्ययन गरेर पूर्णता प्रदान गर्न सकिन्छ । यी सबै मूल्याङ्कनका आधार हुन् र यिनीहरूका आधारमा आख्यान कृतिको मूल्याङ्कन गरिन्छ ।

२.६ समापन (कोडा)

आधुनिक आख्यानमा प्राय : कोडाको प्रयोग गरिन्छ । यस्तो कोडा आख्यानमा परिणाम आइसकेपछि आउने गर्दछ । यसको स्वरुप र प्रवृत्तिका बारेमा ल्याबोभले विशेष चर्चा गरेका छन् । समापनले आख्यान समापन भएको जानकारी गराउँछ । यस्तो समापन अधिकांश ठाउँमा अपूर्ण पक्षका वाक्यहरूद्वारा गराइन्छ । समाख्याताले प्रस्तुत गर्ने आशय वा समाख्याताले पाठकलाई विशेष ठाउँ दिनका लागि असमापक/अपूर्ण वाक्यहरू दिइन्छ । समाख्याता प्रथम पुरुषको छ भने समापनको असर उसमा परेको हुन्छ । जस्तै : "झगडा भएपछि मलाई अफिसले बिदा दियो ।" कतैकतै कथाको मूल विषयवस्तुसँग सम्बन्ध नभएका वाक्यहरूद्वारा पनि कथा समाप्त गरिन्छ । समापनले आख्यानको अवस्था र हुनुपर्ने अवस्थालाई जोड्ने काम गर्छ । यसले समाख्याता र पाठक दुबैलाई सुरुको स्थानमा पुऱ्याउँछ । जटिल कार्यहरूको क्रमबद्धतालाई भङ्ग गर्ने कार्य समापनले गर्दछ । यसले घटनाहरूको सम्बन्ध समाख्यातासँग नरहेको जानकारी गराउँछ र घटनालाई भित्र छोपेर राख्ने काम गर्छ ।

३. सामग्री सङ्कलन तथा विश्लेषण विधि

प्रस्तुत अध्ययनका लागि पुस्तकालयीय पद्धतिद्वारा सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीय गरी दुई स्रोतबाट सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ । प्राथमिक सामग्रीका रूपमा गुरुप्रसाद मैनालीको *नासो* कथासङ्ग्रहभित्रको कर्तव्य कथा रहेको छ भने द्वितीय सामग्रीका रूपमा यस अध्ययनलाई सहयोग पुऱ्याउने आख्यानसंरचनाका सैद्धान्तिक आधार भएका पुस्तक, 'छिमेकी' कथासम्बन्धि गरिएका अध्ययन, लेख रचना आदि रहेका छन् ।

प्रस्तुत अध्ययनमा विलियम ल्याबोभद्वारा प्रस्तुत आख्यानसंरचनाका सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा गुरुप्रसाद मैनालीको 'छिमेकी' कथाको विश्लेषण गरिएको छ । यसरी विश्लेषण गर्दा निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरी यस अध्ययनमा 'छिमेकी' कथामा रहेका तथ्यहरूको व्याख्या, वर्णन तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

४. आख्यानसंरचनाका दृष्टिमा 'छिमेकी' कथा

प्रस्तुत अध्ययनमा गुरुप्रसाद मैनालीको 'छिमेकी' कथालाई आख्यानसंरचनाका संरचक घटकहरूका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यसरी विश्लेषण गर्दा आख्यानसंरचनाका छ ओटा संरचक घटकहरूलाई आधार बनाइएको छ ।

४.१. सारकथन

'छिमेकी' कथाको विषयवस्तु छिमेकी-छिमेकी मिलेर बस्नुपर्छ, एक अर्कामा झगडा, कुटपिट गरेर समस्याको समाधान हुँदैन, बरु यसले समस्या निम्त्याउँछ भन्ने विषयमा केन्द्रित रहेको छ । यस विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गर्न नेपालको पहाडी क्षेत्रमा पर्ने ज्यामिरे बेसीका किसानहरू गुमाने, धनजीते, धर्मानन्द पाध्ये, आशामरु साहू पात्रहरू उपस्थित गराई कथानक तयार पारिएको छ । यस कथामा छिमेकी-छिमेकी झगडा नगरी मिलेर बस्नुपर्छ, यदी सामान्य झगडा भएको छ भने पनि छिमेकीको महŒव बुझेर मिल्नैपर्छ भन्ने तत्कालीन समाजको आदर्श विचार प्रस्तुत भएको छ । 'छिमेकी' कथाको मूलकथ्यसँग मेल खानेकिसिमको सारकथन यस कथाको दोस्रो खण्डमा गुमानेका माध्यमबाट प्रस्तुत भएको छ ।

परन्तु जब स्वास्नी समेत थला परी अनि गुमानेको चित्त रहन सकेन; विचार गऱ्यो-"यस्तै दैव लाग्छ र पो छरछिमेकी खोज्नु परेको, नत्र ओडारमा गएर बसे पनि त भो नि, जहाँ पनि बस्नै न हो ।" (मैनाली,२०२०:१२)

उल्लिखित कथांशमा गुमाने पात्रले छिमेकीको आवश्यकता र महत्त्वमाथि आफ्ना विचारहरू व्यक्त गरेको छ । उसको विचार र कथाले प्रस्तुत गरेको मूल आशयबिच मेल खान्छ । 'छिमेकी' कथामा सुरुदेखि अन्त्यसम्म छिमेकीको सम्बन्धबारे चर्चा गरिएको छ । यसमा छिमेकी-छिमेकीको झगडा भएको घटना र त्यसपछि बोलचाल बन्द भएको प्रसङ्ग आएको छ । यस कथाको दोस्रो खण्डमा गाउँमा आँठे नामक महामारी फैलिएको देखाइएको छ । यस महामारीको घटनाले गुमानेलाई उल्लिखित कथन बोल्न र व्यवहारमा सुधार गर्न बाध्य बनाएको छ ।

उल्लिखित कथनमा गुमानेले धनजीतेकी स्वास्नी र धनजीते दुबै थला परेपछि आफ्नो विचार परिवर्तन गरेको देखाइएको छ । उसको परिवर्तित विचार नै यस कथाको मूलकथ्य पनि हो । उसको यो आशय दैव

लाग्ने भएकाले छिमेकी चाहिने कुरामा केन्द्रित छ । यसको आशय विपत्तिलगायतका सम्पूर्ण समस्याहरू मानवीय जीवनमा आइपर्छन् त्यसैले छिमेकीहरूको आवश्यकता पर्दछ भन्ने हो । यस कथामा छिमेकीको आवश्यकता नपर्ने भए मानिस जङ्गलमै बसे हुन्थ्यो अर्थात् ओडारमा बसे हुन्थ्यो भन्ने विचार छिमेकी अतिआवश्यक छ भन्ने देखाउन आएको हो । गुमानेमाथि आइपरेको यस विपत्तिले उसलाई छिमेकी नभई बस्ननसकिने निचोड निकाल्न बाध्य बनाएको छ ।

यस कथाका अनुसार छिमेकी अतिआवश्यक छ । छिमेकी नभई अर्थात् छिमेकीसँग नबसी सुख छैन त्यसैले छिमेकी अपरिहार्य रहेको छ । छिमेकीको अपरिहार्यतामा र छिमेकी-छिमेकीको मिलापको विषयमा यो कथा केन्द्रित छ । कथाको केन्द्रीय विचारलाई उल्लिखित गुमानेको कथनले घुमाउरो तरिकाले पुष्टि गरेको छ र केन्द्रीय भावको पुष्टिसँगै यस कथाको सारकथन पनि आएको छ ।

४.२. अभिमुखीकरण

'छिमेकी' कथाको पहिलो भागको पहिलो अनुच्छेद र दोस्रो अनुच्छेदको दोस्रो वाक्यसम्मको खण्ड अभिमुखीकरणअन्तर्गत पर्दछ । यस खण्डले जटिल कार्य वा घटना सुरु हुनुपूर्व त्यसको पृष्ठमूमि तयार पार्ने कार्य गरेको छ । यस खण्डमा समय, स्थान, प्रमुख पात्रहरू तथा विषयको परिचय दिइएको छ ।

असारको महिना थियो । दिउँसोका टण्टलापुर घामका मारे किसानहरू मेलो छोडेर चौतारामा बसेका थिए । कुलोमाथि चौतारो, कुलोमुनि आशामरु साहूको हिउँदे पसल त्यसमुनिज्यामिरे बेंसीको फाँट । निक्कै रमाइलो ठाउँ थियो । (मैनाली,२०२०:१०)

अभिमुखीकरणको आरम्भमा आएको यस खण्डमा समयगत र स्थानगत परिचय दिइएको छ । यो समय र स्थान पछिल्लो घटना घट्ने पृष्ठभूमि बनेको छ । यसमा समयलाई पनि स्थुलबाट सूक्ष्म रूपमा ल्याइएको छ । यस कथाको आरम्भमा असारको महिना थियो भनेर सम्पूर्ण असारलाई बुभाए पनि कुन दिन, बार, गते जस्ता कुराहरू उल्लेख गरिएको छैन । तर यसलगत्तै आएको वाक्यले समयको सूक्ष्म रूपलाई प्रस्तुत गरेको छ र दिउँसोका टन्टलापुर घाम लागेको समयलाई बुझ्एको छ । यो समयगत चिनारी लगत्तै स्थानगत परिचय पनि छिमेकी कथामा पाइन्छ । स्थानको परिचय दिने क्रममा ज्यामिरे बेसीको फाँट माथिको आशामरु साहूको हिउँदे पसल भएको ठाउँको परिचय दिइएको छ । प्रस्तुत समय र स्थान कथाको मूल कार्यव्यापारका लागि उपयोगी ठाउँ र समय बन्ने कुरा पृष्ठमूमिको रूपमा आएको हो ।

'छिमेकी' कथाको आरम्भमा समय र स्थानको परिचय दिएपछि प्रमुख पात्र तथा उनीहरूको अवस्थाको परिचय दिइएको छ ।

किसानहरू कोही पसलमा तमाखु किनेर कक्कड भर्न लागेका थिए । धर्मानन्द पाध्ये चौतारामा बसेर गफ चुट्दै थिए । गुमाने घर्ती हत्केलामा मुन्टो अड्याएर पल्टेको थियो । धनजीते भोटे पसलका डीलमा बसेर घुम बुन्न लागेको थियो । (मैनाली,२०२०:१०)

उल्लिखित कथांशले 'छिमेकी' कथाका प्रमुख तीनजना पात्रहरूको सामान्य परिचय दिइएको छ । यहाँ उल्लिखित स्थान र समयमा कथाका प्रमुख पात्रहरू कसरी बसेका छन् भन्ने कुराको चर्चा गरिएको छ । असार लाग्ने समयमा नेपाली ग्रामीण किसानहरूको जस्तो अवस्था हुन्छ यहाँका पात्रहरूको पनि त्यस्तै अवस्था देखाइएको छ । दोस्रो अनुच्छेदको आरम्भमा धर्मानन्द पाध्येको केही विस्तृत परिचय दिइएको छ । धर्मानन्दको

परिचय र स्वभावको चर्चा गर्नुको कारण यसपछिको घटनामा त्यस स्वभावले महŒवपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने सङ्केत पनि हो ।

यसरी 'छिमेकी' कथामा समय, स्थान, पात्र र अवस्थाको परिचय प्रारम्भमा दिइएको छ । जुन परिचयले कथाको जटिल कार्य वा घटना घटित गराउने पृष्ठमूमि तयार भएको छ । यसलाई अभिमुखीकरण भन्ने गरिन्छ ।

३. जटिल कार्य

'छिमेकी' कथाको जटिल कार्य पहिलो खण्डको दोस्रो अनुच्छेदबाट आरम्भ भई दोस्रो खण्डभरि फैलिएको छ । यस खण्डमा कथाको मूल कार्य वा घटना सम्पन्न भएको छ । यसमा गुमानेका गोरु धनजीतेको धानको बीउमा पस्छन् । यो घटनाको आरम्भ बिन्दु हो । यो घटनाले धनजीते रिसाउँछ र गुमानेका गोरुलाई लघारी लघारी पिट्न थाल्छ । पृष्ठभूमिमा उल्लेख गरिएअनुसार को स्वभावले प्रेरित धर्मानन्द पाध्ये गुमानेलाई उकास्न लाग्छ । यसै कारण कुनै पनि रिसिवी नभएका गुमाने र धनजीते कुटाकुट गर्न थाल्छन् । छिमेकी कथाको मूलकथ्य यहीबाट सुरु हुन्छ । यो घटनाक्रम दोस्रो खण्डको अन्तिमसम्म गुमानेले धनजीतेको ओढ्ने ओछ्याउने फेरिदिएर एकछिन नछोडेको अवस्थामा पुगेर समाप्त हुन्छ ।

'छिमेकी' कथाको जटिल घटना गुमानेका गोरु धनजीतेका बीउमा पसेपछिबाट आरम्भ भएको छ । गुमानेका गोरु धनजीतेको बीउमा पसेपछि धनजीतेले गोरुलाई लघारी-लघारी पिट्न थाल्छ । बीउबाट गोरु धपाइ सकेपछि पनि लघारी-लघारी पिट्न थालेपछि गुमाने रिसले आगो हुन्छ । दिनभरि जोत्नु पर्ने गोरु पिटेपछि गुमानेले गोरुले गरेको नोक्सानको बरु अर्मल तिर्न तयार भएकाले किन गोरु पिटेको भनी कड्कन्छ । बीउको अर्मलको कुरा सुनेर धनजीते अझ रिसाउँछ र गाली गर्न थाल्छ । यही मौकामा धर्मानन्दले उकास्छ र गुमानेले हात छोड्छ । धनजीतेले गुमानेलाई कुलामा पछार्छ भने गुमाने ढाक्रेहरूले चम्को लगाएको ढुङ्गो लिएर आइलाग्छ । तर धर्मानन्दले छेक्छ । त्यसपछि दुबैजना आमाबाबु, दिदीबहिनी सबैका इज्जत हुर्मत नरहने गरी बाझ्दै उकालो लाग्छन् । त्यस दिनदेखि उनीहरूको बोलचाल बन्द हुन्छ ।

'छिमेकी' कथाको दोस्रो खण्ड गाउँमा आँठे नामक महामारी फैलिएको प्रसङ्गबाट आरम्भ भएको छ । सुरुमै यस महामारीको लक्षण बताइएको छ । यसको समाधानका लागि गुमानेले गरेका मानसिक कार्यहरूको बयान गरिएको छ; गुमानेले जान्ने बसाएको छ । जान्नेले देवीदेवताको दोष देखाउँछ । गाउँका सबै मिलेर पूजा गर्छन् तर धनजीते आउँदैन । त्यसको पर्सिपल्ट गुमानेकी स्वास्नी थला पर्छे । बित्ने अवस्थामा पुगेर पनि ऊ बाँच्छे । त्यसपछि धनजीते र उसकी स्वास्नी थला पर्छन् । यस अवस्थामा उसको घर परिवारको विजोक देखाइएको छ । यो अवस्था देखेपछि गुमानेले अनेक विचार गर्छ । उसले छिमेकीको आवश्यकता र महŒवबारे महसुस गर्छ र अन्त्यमा धनजीतेको हेरचाहमा लाग्छ । यसरी छिमेकी' कथाको जटिल घटनाक्रम टुङ्गिन्छ । यो क्रम टुङ्गिएपछि प्रस्तुत कथा परिणाम तर्फ लाग्छ ।

४. परिणाम र निष्कर्ष

'छिमेकी' कथाको तेस्रो खण्ड परिणाम खण्ड हो । यसमा जटिल कार्यको नतिजा रहेको छ । यस कथाको मूल घटना धनजीतेलाई गुमानेले स्याहार सुसार गरेको घटनामा पुगेर टुङ्गिएको छ । यो कथालाई यहीँ टुङ्ग्याउन पनि सकिन्थ्यो तर गुमानेले गरेको यस कार्यको परिणाम पनि कथामा देखाउन आवश्यक थियो त्यसैले छिमेकी कथामा तेस्रो खण्ड राखिएको हो । यस खण्डको प्रारम्भमा गुमानेको परिवर्तित मानसिकताको परीक्षण गरिएको छ । यसका लागि समाख्याताले आशामरु साहूलाई उपस्थित गराएको छ । आशामरु साहूले गुमानेलाई पैसाको लोभ देखाई सहर जानलाई अनुरोध गर्छ । तर गुमाने अन्तर्मनले नै धनजीतेको सेवामा लागेको हुनाले छिमेकीको महŒव दर्शाउँदै आफू पैसाका पछि नलाग्ने कुरा बताउँछ । गुमाने र आशामरु साहूको खलबलले धनजीते आँखा उघार्छ र परिस्थितिको मूल्याङ्कन गर्दै धनजीतेले पनि गुमानेप्रति मित्रवत भाव राखेको अवस्थामा पुऱ्याएर टुङ्ग्याइएको छ । यस खण्डले कथाको सम्पूर्ण कुतुहलतालाई समाधान गरेको छ ।

५. मूल्याङ्कन

आख्यानको संरचनात्मक विश्लेषण गर्दा मूल्याङ्कनलाई पनि आधार बनाउँन सकिने कुरा ल्याबोभले गरेका छन् । यसरी आख्यानको संरचना केलाउँदा मूल्याङ्कन गर्ने पद्धतिले आख्यानको मूल्य निर्धारण पनि गर्दछ । आख्यानको मूल्याङ्कन गर्दा यसका संरचक घटकहरूको सम्बन्ध केलाउने र अर्थहरूको निर्धारण पनि गरिन्छ । यसले कथा वाचक, पाठक र श्रोता कतिको दक्ष छन् भन्ने कुराको खोजी पनि गरिन्छ । छिमेकी कथामा सम्बद्ध संरचक घटकहरूको सम्बन्ध र तिनीहरूको अर्थ निर्धारण निम्नानुसार गर्न सकिन्छ :

'छिमेकी' कथाको सारकथन छिमेकीहरू मिलेर बस्नु पर्छ भन्ने रहेको छ । यो सारकथन 'छिमेकी' कथाको मूल कथनमा आएको छ । मूल कथनमा आएको यो कथाको सारकथन गुमाने पात्रका माध्यमबाट आएको छ । एउटा पात्रका माध्यमबाट आए पनि यस कथनले 'छिमेकी' कथाको समग्र विषयवस्तु र भाव पक्षलाई समेटेको छ । यही विषयवस्तु र भावपक्षलाई पुष्टि गर्न यस कथामा अन्य संरचनाहरू आएका छन् । 'छिमेकी' कथाको अभिमुखीकरण खण्डमा समय र स्थानगत परिवेशको जुन किसिमको परिकल्पना गरिएको छ त्यो समय सन्दर्भ र प्रस्तुत कथाको भाव अनुरूप उपयुक्त रहेको छ । यस कथाको कथानकमा असारको महिना ल्याइएको छ जुन कथाको मूल कथनसँग मेल खाने किसिमको देखिन्छ । यस कथामा असारको महिनाको प्रसङ्ग नल्याएको भए गुमाने र धनजीतेको झगडा गराउने उपयुक्त कारण हुँदैन थियो । किसानहरूको सबैभन्दा मार्मिक कुरा भनेको असारको बीउ नष्ट गरिदिनु हो । समाख्याताले त्यही प्रसङ्गबाट कथा सुरु गरेको हुनाले पनि यो कथा उत्कृष्ट हुन गएको छ । यस कथामा आएका अन्य परिवेश तथा प्रसङ्गहरू पनि कथानकलाई सुहाउँने किसिमका रहेका छन् । यस कथामा जुन किसिमको गाउँले परिवेशको परिकल्पना गरिएको छ त्यो कथाको विषयवस्तु र कथानकअनुरूप उपयुक्त रहेको छ । यस विषयवस्तुलाई सहरी परिवेशमा सिर्जना गरिएको भए कथानक र भावअनुरूप प्रसङ्ग मिल्दैन थियो र कथाले यस किसिमको उत्कृष्टता प्राप्त गर्न पनि सक्दैन थियो । त्यसैले समाख्याताले यस कथाको अभिमुखीकरण खण्डलाई उपयुक्त किसिमले प्रस्तुत गरेको छ ।

'छिमेकी' कथाको जटिल घटना र यसका लागि प्रस्तुत अन्य संरचनात्मक घटकहरूको उचित संयोजन भएको छ ।

६. समापन

'छिमेकी' कथाको समापनमा पूर्वप्रसङ्गका विषयवस्तुलाई स्मरण गर्दै वर्तमान अवस्थालाई दर्साइएको छ । यो कथा समाख्याताले अगाडिका भएका घटनाहरूलाई तेस्रो पुरुष दृष्टिबिन्दुमा प्रस्तुत गरेको छ । त्यसैले यस कथामा भूतकालीन वाच्यत्व रहेको छ । भूतकालीन अवस्थाको चित्रण समाख्याताले गरे पनि अन्त्यमा आएर ऊ द्रष्टाको रूपमा रहेको छ र समाख्याताले अन्तिमको घटना देखेजस्तो गरी प्रस्तुत गर्दछ ।

"धनजीते हिँडडुल गर्न थाल्यो गुमानेलाई एकछिन् छोड्दैन । वन, मेला-पात जहाँ गए पनि दुबैजना सँगै जान्छन् । आजकल कसैले गुमानेको बद्ख्याई गरेको सुन्यो भने धनजीते झगडा गर्न अघि सर्छ ।" (मैनाली,२०२०:१३)

प्रस्तुत कथनमा अहिलेको अवस्था देखाइएको छ । यस कथामा पहिले समाख्याता कथा वाचकका रूपमा मात्र उपस्थित रहेको थियो भने यहाँ आएर ऊ द्रष्टाका रूपमा पनि रहेको छ । समाख्याताले 'छिमेकी' कथाको समापन गर्दा गुमाने र धनजीते अर्थात दुई छिमेकीहरू एउटा निश्चित घटना पछि यस्तो परिस्थितिमा पुग्छन् कि उनीहरूको मित्रता अझ सुमधुर रहेर अगाडि बढ्छ । यो समापनले कथालाई यस्तो स्थितिमा पुऱ्याउँछ कि अब उप्रान्त उनीहरूको झगडा हुने स्थिति कहिल्यै पनि देखिदैन । यस कथनले प्रस्तुत कथालाई आरम्भको स्थितिमा पनि पुऱ्याउँछ र पाठकलाई पनि उनीहरू अब कहिल्यै पनि झगडा गर्ने छैनन् भन्ने कुरामा निश्चिन्त बनाउँछ।

५. निष्कर्ष

गुरुप्रसाद मैनालीको 'छिमेकी' नेपाली गाउँले जीवनमा आइपर्ने सामान्य वादविवाद तथा त्यसबाट उत्पन्न झगडालाई विषय बनाई लेखिएको कथा हो । यो कथाको आदिदेखि अन्त्यसम्मका घटनाहरू एकअर्कामा अनुक्रम मिलेर रहेका छन् । यस किसिमको अनुक्रम मिलेकै हुनाले प्रस्तुत कथा सबै किसिमका पाठकहरूका लागि बोद्य बनेको छ । यस कथामा आख्यानसंरचनाका संरचक घटकहरू एक अर्कामा मिलेर बसेका छन् । यी घटकहरू एकअर्कासँग छुटिएर नबसी एउटै मालामा उनिएर बसेजस्ता छन् । यस कथाको सारकथन छिमेकी छिमेकी मिलेर बस्नुपर्छ भन्ने देखाउनु रहेको छ । यही सारकथनलाई पूरा गर्न प्रस्तुत कथामा अभिमुखीकरण निर्माण गरिएको छ । यस कथाको अभिमुखीकरणमा आएका घटना, समय, स्थान तथा पात्रको परिचयहरूले यस कथाका परप्रसङ्गलाई प्रभावित बनाएका छन् । 'परालको आगो' कथाको मूल विषयलाई जटिल कार्यमा कुशलता पूर्वक प्रस्तुत गरी त्यसको परिणाम र निष्कर्ष निकालिएको छ । यस कथाको समापनमा सारकथनलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । आख्यानसंरचनाका यी सम्पूर्ण पक्षहरूको अनुक्रम मिलेकै कारणले प्रस्तुत कथा सबै किसिमका पाठकहरूका लागि बोद्य बनेको छ । यसरी गुरुप्रसाद मैनालीको 'छिमेकी' कथा आख्यानसंरचनाका संरचक घटकहरूको उचित संयोजन भएका कारणले उत्कृष्ट कथा बन्न गएको छ । यस आधारमा गुरुप्रसाद मैनाली आख्यानसंरचनाको संरचक घटकलाई ध्--यानमा राखी कथा सिर्जना गर्ने कथाकार हुन् भन्न सकिन्छ ।

६. सीमाङ्कन

गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित प्रस्तुत 'छिमेकी' कथा आख्यान विश्लेषणका विभिन्न पद्धतिहरूद्वारा व्याख्या विश्लेषण गर्न सकिन्छ । यस कथालाई अन्य पद्धतिबाट विश्लेषण गर्न सकिने भए पनि प्रस्तुत

अध्ययनमा विलियम ल्याबोभद्वारा प्रस्तुत आख्यानसंरचनाका आधारमा मात्र विश्लेषण गरिएको छ । आख्यानसंरचनाका संरचक घटकदेखिबाहेक अन्य आधारबाट प्रस्तुत कथाको विश्लेषण यस अध्ययनमा गरिएको छैन । गुरुप्रसाद मैनालीको छिमेकी कथालाई विलियम ल्याबोभले प्रस्तुत गरेको आख्यानसंरचनाका आधारबाट विश्लेषण गर्नु नै प्रस्तुत अध्ययनको सीमा रहेको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

त्रिपाठी, वासुदेव (२०३०), *पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग -२,* ते. सं.(२०४९), काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।

जोशी, रत्नध्वज, (२०२५), *नेपाली कथाको कथा,* काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।

ढकाल, चन्द्रप्रसाद, (२०७५), 'गुरुप्रसाद मैनालीका परालको आगो र नासो कथा', *वाङ्मय संहिता,* १/१, पृ. १५७ ।

मैनाली, गुरुप्रसाद (२०२०), *नासो,* सत्रौँ सं.(२०६२), काठमाडौं : माधवप्रसाद मैनाली ।

ल्याबोभ, विलियम, *ल्याङ्ग्वेज इन द इनर सिटी,* (ई. १९७२), अमेरिका : युनिभर्सिटी अफ पेनिसयल्भिना ।

लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, (२०६२), *कविताको संरचनात्मक विश्लेषण,* काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

श्रेष्ठ, दयाराम (२०५७), *नेपाली कथा भाग-४,* सम्पा.दो.सं.(२०६०), ललितपुर : साझा प्रकाशन ।